

Collatie

Digitale nieuwsbrief over 'Moderne Devotie'

Collatie betekent 'gesprek', in de betekenis van 'opbouwend gesprek'. Twee of meer partners spreken met elkaar op basis van gelijkwaardigheid, niet om te discussiëren en om gelijk te krijgen, maar om gezamenlijk te doen aan waarheidsvinding. Collatie was een kernbegrip van de Moderne Devotie en is actueel voor onze tijd.

De nieuwsbrief *Collatie* bevat informatie over de Moderne Devotie vanuit verschillende invalshoeken. Zo wordt er aandacht besteed aan historisch onderzoek en aan de betekenis van de Moderne Devotie als erflater voor onze cultuur en samenleving. Daarnaast wil Collatie een bescheiden platform zijn voor hen die heden ten dage streven naar innerlijke vernieuwing.

Belangstellenden van wie de adresgegevens bekend zijn aan de administratie, evenals relaties van het Titus Brandsma Instituut, ontvangen een bericht per e-mail wanneer er een nieuwe *Collatie* is verschenen. Andere belangstellenden zijn in de gelegenheid om hun adresgegevens per e-mail door te geven aan de administratie. In het vervolg zal dan ook aan hen via e-mail een aankondiging van de digitale nieuwsbrief verstuurd worden.

Administratie *Collatie*: henk.rutten@titusbrandsmainstituut.nl

aflevering 28 – februari 2014

Van de redactie

Met veel vertraging verschijnt nu eindelijk de tweede digitale aflevering van *Collatie*, nummer 28 in de totale reeks. Het streven is, om na twee jaar 'uit de lucht geweest te zijn', de nieuwsbrief weer vaker te laten verschijnen. Voortaan verschijnt *Collatio* als periodiek van het Titus Brandsma Instituut en wordt de redactie ondersteund door een nieuwe redactiesecretaris, Rijklof Hofman.

Door de interval van twee jaar is veel informatie inmiddels van kroniekachtige aard geworden. Die informatie houden wij kort en bondig, bovendien kunnen wij in veel gevallen verwijzen naar de *Nieuwsbrief Vriendenkring Thomas a Kempis* waarvan de inhoud wordt gearchiveerd op de website van de Vriendenkring (<http://www.thomasakempiszwolle.nl>). Daarnaast zijn in deze aflevering enkele recensies opgenomen. Maar vooraf aan al deze informatie

Redactie

Charles Caspers (eindred.)
Rudolf van Dijk
Ton Hendrikman
Rijklof Hofman (red.secr.)
Clemens Hogenstijn
Gerry van der Loop
Henk Rutten (administratie)

prijkt de rubriek over 'nieuw wetenschappelijk onderzoek'.

Deze nieuwsbrief kondigt nog meer nieuwe informatie aan. Onder de rubriek *Collatie extra* hebben wij drie teksten opgenomen die naar onze overtuiging met instemming gelezen zullen worden door ons publiek. Het betreft achtereenvolgens:

- *Titus Brandsma en zijn betekenis voor de exploratie van de Moderne Devotie*. Referaat gehouden door Rudolf van Dijk op 17 december 2012 (zie: Kroniek).
- *Moderne Devotie in tekst en context*. De tekst van een rede die Frits van Oostrom op uitnodiging van de Stichting Thomas a Kempis op 13 december 2013 heeft gehouden in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle.
- *Waarom Jezus Christus ?* Hierin spreekt Edy Korthals Altes zowel zijn zorg als zijn hoop uit, als het gaat over de toekomst van zijn kleinkinderen, en de toekomst van ons áller kinderen en kleinkinderen. Zijn verhaal is niet op het verleden maar op de toekomst gericht en toont onzes inziens een zekere geestverwantschap met de Moderne Devotie, met name door de wijze waarop de auteur zich laat aanspreken door de Schrift.

Administratie

Administratie Collatie
p.a. Titus Brandsma Instituut
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen

E-mail Collatie

Collatie extra (PDF)
[- Collatie extra \(januari 2014\)](#)
[- Collatie extra \(december 2013\)](#)
[- Collatie extra \(december 2012\)](#)

Oude afleveringen (PDF)
[- Collatie 27 \(december 2011\)](#)

Oude afleveringen (HTML)
[- Collatie 27 \(december 2011\)](#)
[- Collatie 26 \(december 2010\)](#)

Nieuw wetenschappelijk onderzoek

Hieronder volgt een beschrijving van het promotie onderzoek dat Ad Poirters verricht naar de boeken van de zusters van Priorij Soeterbeeck. De oorsprong van deze priorij gaat terug tot 1448, toen aan de Soetbeeck bij Nederwetten een vrouwenklooster werd gesticht, dat zich na enkele jaren aansloot bij het Kapittel van Venlo. Sindsdien leefden de zusters in de geest van de Moderne Devotie. Nog in de vijftiende eeuw verhuisde het klooster, met behoud van de naam Soerbeeck, naar Nuenen. Ruim drie eeuwen, van 1452 tot 1810, werd de zielzorg van de zusters behartigd door rectoren en biechtvaders die tot het Kapittel van Windesheim behoorden. In 1732 verhuisden de zusters, op last van de overheid, naar Deursen in het Land van Ravenstein. In 1971 trad het klooster, een priorij, samen met andere kloosters, toe tot de nieuwe Congregatie van de zusters Reguliere Kanunnikessen van Windesheim. In 1997 verhuisden de laatste zusters naar Nuland. Het kloostercomplex schonken zij aan de Katholieke Unversiteit Nijmegen (thans Radboud Universiteit), als wederdienst financiert de universiteit in samenwerking met het Titus Brandsma Instituut wetenschappelijk onderzoek naar de spiritualiteit van de Moderne Devotie

Archeologie van boek en collectie: Graven naar de gebruikssporen van rector Beckers in de Collectie Soeterbeeck

Promotieonderzoek door Ad Poirters, Radboud Universiteit Nijmegen, onder begeleiding van prof. dr. Johan Oosterman, prof. dr. Daniela Müller en dr. Hans Kienhorst

Toen in 1997 de laatst overgebleven zusters van de priorij Soeterbeeck bij Deursen vertrokken naar het verzorgingstehuis Sint Jozefoord te Nuland, lieten

zij niet alleen hun oude klooster achter, maar ook een omvangrijke historische boekencollectie. Deze verzameling, bestaande uit circa vijftig laatmiddeleeuwse handschriften en zeshonderd oude drukken en postmiddeleeuwse handschriften uit de vijftiende tot en met de negentiende eeuw, wordt op dit moment in bruikleen gehouden door de Nijmeegse universiteitsbibliotheek, waar zij bekend staat als de Collectie Soeterbeeck

(<http://www.extern.ubn.ru.nl/soeterbeeck/>). Zij biedt talrijke mogelijkheden voor onderzoek, niet alleen vanwege haar omvang, maar vooral vanwege de staat waarin zij verkeert. Vrijwel alle boeken bevatten sporen van langdurig en intensief gebruik, variërend van slijtage en pogingen tot restauratie, bezitters notities, marginale aantekeningen en kleine objecten als bidprentjes of stukjes textiel. In hun veelvoud en verscheidenheid geven deze gebruikssporen veel informatie over de manier waarop door de eeuwen heen is omgegaan met de boeken, en vormen zij een tastbaar bewijs van de intensiteit die deze omgang minstens tot in de negentiende eeuw bleef houden.

Wie onderzoek doet naar de gebruikssporen in de Collectie Soeterbeeck, ziet zich gesteld voor een taak die in allerlei opzichten lijkt op die van een archeoloog. Immers, ook de boekhistoricus probeert de betekenis te achterhalen van de brokstukken van het verleden, al bestudeert hij niet de overblijfselen van artefacten of gebouwen maar van een historische boekencollectie. Een dergelijke collectie vertoont bovendien, in conceptuele zin, dezelfde gelaagde opbouw als een archeologische vindplaats. De diepste, oudste lagen worden gevormd door de productielagen van de boeken—zoals het papier of het perkament, de tekst, de versiering en de band—en daar zijn in de loop der tijd verschillende gebruikslagen aan toegevoegd. Deze gelaagdheid wordt zichtbaar gemaakt door de materiële gebruikssporen, die op basis van dimensies als ouderdom, type, of de identiteit van de gebruiker in verschillende stratigrafische eenheden verdeeld kunnen worden. In een collectie als die van Soeterbeeck, waarin de meeste boeken eeuwenlang naast elkaar gefunctioneerd hebben, zijn deze eenheden vaak niet beperkt gebleven tot één boek, maar strekken zij zich uit over verschillende boeken. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een zuster verschillende boeken in gebruik had en dat bekrachtigde door er haar naam in te schrijven, of wanneer dezelfde rector wijzigingen aanbracht in verschillende boeken. Het op basis van dit soort stratigrafische eenheden in kaart brengen van de gelaagdheid van de Collectie Soeterbeeck is niet alleen een nauwkeurige manier om te beschrijven hoe deze boeken in volle samenhang met elkaar gebruikt werden, maar nodigt bovendien uit om te onderzoeken welke rol zij speelden in het leven van hun gebruikers. Op basis van theoretische inzichten die ontleend zijn aan de postprocessuele of interpretatieve archeologie is het mogelijk om de gebruikssporen te bestuderen op wat zij laten zien van de betekenissen die door verschillende mensen op verschillende momenten aan de boeken werden toegekend.

Het promotieonderzoek van Ad Poirters concentreert zich op de stratigrafische eenheid die gevormd wordt door de gebruikssporen van rector Arnoldus Beckers (1772-1810). Deze rector hield zich, zoals ook zijn tijdgenoten getuigen, intensief met boeken bezig en heeft in grote delen van de Collectie Soeterbeeck zijn sporen nagelaten. Zo was hij duidelijk betrokken bij de organisatie van de bibliotheek; hij lijkt nu en dan opdracht gegeven te hebben tot herbinding en heeft verschillende boeken aan zusters in bewaring gegeven.

Ook de inhoud van met name de liturgische boeken had zijn interesse: hij heeft eigenhandig enkele liturgische handschriften afgeschreven en in vele liturgische boeken, vooral de middeleeuwse antifonaria, uitvoerige aantekeningen achtergelaten. Het bestuderen van Beckers' betrokkenheid bij de boeken van het klooster Soeterbeeck door een interpretatief-archeologische benadering van de materiële sporen die hij daarin heeft achtergelaten, maakt het mogelijk om deze prominente figuur als het ware postuum aan het woord te laten over de boeken en zijn verhouding daartoe. Op deze manier vormen zijn aantekeningen een uitgelezen kans om meer zicht te krijgen op een bewogen periode in de (liturgische) geschiedenis van de prairie en haar boeken.

Kroniek

In 2012 en 2013 is er vooral in de IJsselsteden Zwolle en Deventer veel georganiseerd ter verbreiding van het geestelijk gedachtegoed van de Moderne Devotie. Hiervoor verwijzen wij graag naar de site van de genoemde Vriendenkring Thomas a Kempis (<http://www.thomasakempiszwolle.nl>). Enkele zaken willen wij hier (nogmaals) opdiepen:

- Op 24 februari 2012 nam in de Basiliek O.L. Vrouw ten Hemelopneming te Zwolle een talrijk publiek deel aan de gebedsviering bij de nieuwe verzegeling van het gebeente van Thomas a Kempis. De viering werd geleid door Mgr. H. Woorts en pastoor J. Boogers; de verzegeling, waarvoor ook een nieuwe oorkonde was gemaakt, geschiedde door Mgr. Woorts. Tijdens de viering werd, wegens zijn vele verdiensten, Ton Hendrikman onderscheiden met een hoge bisdommelijke onderscheiding van het aartsbisdom Utrecht: de bronzen Willibrordplaquette.

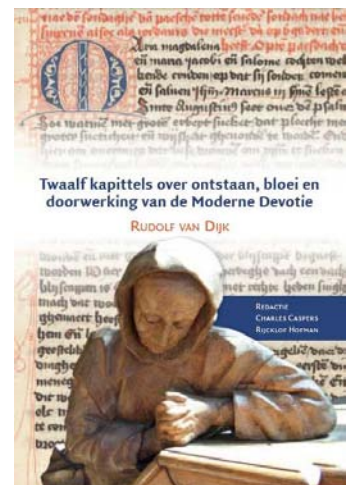

- Op 2 juni 2012 werd in Zwolle, op verschillende locaties, op initiatief van Mink de Vries een themadag gehouden over ‘Moderne Devotie – Navolging en gemeenschap’. De ongeveer 110 deelnemers genoten niet alleen van het weer, wanneer zij zich van de ene locatie naar de andere spoedden, maar ook van het gevarieerde programma met een breed palet aan sprekers, onder anderen aartsbisschop Wim Eijk en Arie Slob, fractievoorzitter van de Christen Unie in de Tweede Kamer, Arie Slob.

- Op 30 november 2012 werd door de Radboud Universiteit Nijmegen en het Titus Brandsma Instituut een expert meeting gehouden, getiteld: *In de ogen van de anderen. De Moderne Devotie in Duitsland en de Nederlanden, beïnvloeding en toe-eigening*. Sprekers waren Charles Caspers (Titus Brandsma Instituut), Paul van Geest (Tilburg University), Koen Goudriaan (Vrije Universiteit Amsterdam), Ulrike Hasscher-Burger (Universiteit Utrecht), Rijcklof Hofman (Titus Brandsma Instituut), Judith Kessler (Radboud Universiteit), Daniela Müller (Radboud Universiteit) en Nikolaus Staubach (Westfälische Wilhelmsuniversität Münster). Inmiddels is een selectie van de lezingen verschenen als themanummer van *Church History & Religious Culture* 93 (2013), aflevering 4, elektronisch raadpleegbaar op <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/18712428/93/4>

- Op 17 december 2012 was te Nijmegen de feestelijke presentatie van een bundel met werken van Rudolf van Dijk o.carm., bij gelegenheid van zijn meer dan veertigjarig dienstverband aan het Titus Brandsma Instituut: *Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie* (Hilversum: Verloren, 536 p., ill., ISBN 978 90 8704 314 8). Eerste exemplaren werden door de bestuursvoorzitter van genoemd instituut, Jan Peters s.j., uitgereikt aan Zuster Anthonie Koolen, priorin van de Priorij Soeterbeeck, Bas Kortmann, rector magnificus van de Nijmeegse universiteit,

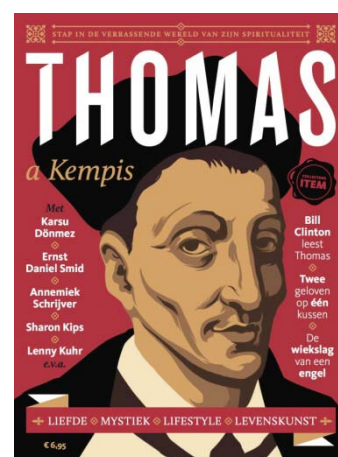

en Sanny Bruins o.carm., namens het bestuur van de Nederlandse Karmel. Het boek is te bestellen via de boekhandel of direct bij Uitgeverij Verloren. Sinds begin 2014 prijkt de digitale versie van het boek ook op de website van het Titus Brandsma Instituut, zie

<http://www.titusbrandsmainstituut.nl/ned/uitgaven/e-boek.htm>

- Op 10 april 2013 werd te Zwolle, in Theehuis de Agnietenberg, door de Stichting Thomas a Kempis een glossy gepresenteerd die is gewijd aan Thomas van Kempen. Initiatiefneemster en hoofdredacteur van deze originele uitgave was Mariska van Beusichem. De inhoud bestaat uit reflecties en getuigenissen van een dertigtal auteurs (in woord en beeld), over wat Thomas hun dan wel te vertellen heeft. Een vast refrein is dat de Navolging voor de meesten van hen iets bevrijdends heeft of heeft gehad. Iedere scribeent, beeldkunstenaar of geïnterviewde legt eigen accenten. Tijdens de presentatie werd gezongen door Lenny Kuhr en Bep Pierik, en nam Annemiek Schrijver (van het televisieprogramma 'Het vermoeden') enkele interviews af. *Thomas a Kempis*, onder redactie van Mariska van Beusichem, uitgeverij Boekencentrum, ISBN 978 90 239 2657 3, €6,95.

- Op 25 november 2011 organiseerden het Titus Brandsma Instituut en de Verein für Heimatschutz Kranenburg samen een evenement waarop de betekenis van de spiritualiteit van de Moderne Devotie voor onze samenleving centraal werd gesteld. De titel van deze zogenaamde Catharijndag luidde *De Moderne Devotie als geestelijke hervormingsbeweging*. Inigo Bocken zal de tekstuitgave van de lezingen verzorgen.

Op 22 november 2013 vond de tweede Catharijndag plaats onder de titel

Geld en goed. Beide keren heeft de Rheinische Post kort aandacht aan de evenementen besteed:

<http://www.rp-online.de/nrw/staedte/kleve/fromme-frauen-in-kranenburg-aid-1.2629083>

en

<http://www.rp-online.de/nrw/staedte/kleve/von-weizsaecker-spricht-im-katharinenhof-aid-1.3809489>

- Op 13 december 2013 werd door Frits van Oostrom in het Historisch Centrum Overijssel de jaarlijkse Thomas a Kempis lezing gehouden, georganiseerd door de Stichting Thomas a Kempis. De tekst van deze lezing, waarin Van Oostrom pleit voor nieuw breed opgezet wetenschappelijk onderzoek naar de Moderne Devotie is, zoals hierboven vermeld, geplaatst op de site van het Titus Brandsma Instituut, zie

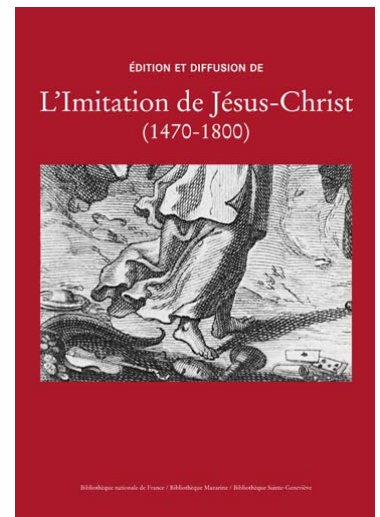
<http://www.titusbrandsmainstituut.nl/ned/uitgaven/redacties/collatie.htm>

Recensies

Martine Delaveau & Yann Sordet (red.), Édition et diffusion de l'Imitation de Jésus-Christ (1470-1800). Études et catalogue collectif, Paris: Bibliothèque nationale de France / Bibliothèque Mazarine / Bibliothèque Sainte-Geneviève, 2011, 518 p., ill., ISBN 978-2-7177-2489-9 (Bibliothèque nationale de France) / 979-1-0908-5300-3 (Bibliothèque Mazarine) / 978-2-900307-09-0 (Bibliothèque Sainte-Geneviève).

In 2012 verrasten de grote Parijse bibliotheken de buitenwereld met een prachtige bestandscatalogus van de door hen bewaarde edities van de *Imitatio Christi*.

Is het niet verwonderlijk, zoveel aandacht van de Fransen voor een boekje dat ca. 1440 op Nederlandse bodem is vervaardigd? Nee, want dat boekje werd al voor het einde van de vijftiende eeuw buiten de Nederlanden uitgegeven, in het Latijn (Augsburg, Metz, Venetië, Leuven, Brescia, Keulen, Lyon, Antwerpen, Straatsburg, Ulm, Lyon, Milaan, Parijs, Neurenberg, Lüneburg, Rome, Magdeburg), maar ook in verschillende landstalen, zoals het Catalaans (Barcelona), Duits (Augsburg), Italiaans (Venetië, Florence), Frans (Toulouse, Lyon, Parijs, Rouen), Spaans (Burgos), en het heeft een mondiale verspreiding gehad. Terwijl andere boeken meestal slechts gedurende enkele jaren of decennia populair waren, ging het vertalen, uitgeven en verspreiden van de *Imitatio Christi* onverminderd verder in de daaropvolgende eeuwen, in feite tot op heden. Dat maakt dit boek anders dan andere boeken en een geliefkoosd object van bibliothecarissen. Aangezien de centrale bibliotheek van Frankrijk – de Bibliothèque du roi – zich in Parijs bevond en als Bibliothèque nationale de France uitgroeide tot de belangrijkste bibliotheek van Europa, en Parijs bovendien kan bogen op andere belangrijke bibliotheken, is het dus niet verwonderlijk dat de Fransen zoveel aandacht besteden aan de *Imitatio Christi*. De catalogus wordt ingeleid door elf studies, vervaardigd door specialisten op het gebied van spiritualiteitswetenschap en boekgeschiedenis. Zeven van die studies gaan over aspecten van de *Imitatio Christi*: de inhoud (Pierre Antoine Fabre), de auteur (Mario Ogliaro), het succes (Frédéric Barbier), de illustraties (Véronique Meyer), leeswijze (Philippe Martin), kerkelijk milieu (Martine

Delaveau) en gebruikssporen (Yann Sordet). De overige vier studies betreffen bijzonderheden in de collectievorming door de Parijse bibliotheken (respectievelijk Yann Sordet, Martine Delaveau, Martine Lefèvre, Fabienne Queyroux).

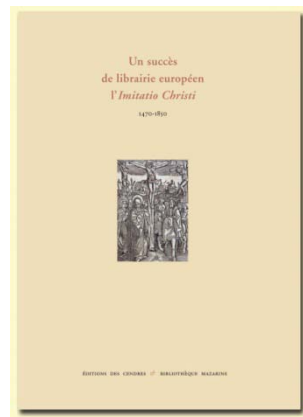
Zoals bekend is de *Imitatio Christi* geschreven door Thomas van Kempen († 1471), al zijn van de zestiende tot in de twintigste eeuw ook vaak andere personen als auteur voorgedragen. Met name Italiaanse geleerden kwamen herhaaldelijk opdraven met een vermeende Italiaanse auteur, de benedictijnerabt Johannes Gersen. Uitgerekend de enige Italiaanse auteur die een bijdrage heeft geleverd aan de catalogus, Mario Ogliaro, toont aan dat de aanspraak op Gersen als auteur volledig ongegrond is. Toch is er altijd iets blijven hangen van de slepende auteurskwestie. Enerzijds kan de controverse die in het verleden is gevoerd, beschouwd worden als een hommage: blijkbaar heeft de inhoud van de *Imitatio Christi* de lezer zo aangesproken dat velen zich niet konden voorstellen dat het van vreemde bodem was. Anderzijds heeft de controverse tot gevolg gehad dat geleerden gewoon geen stelling wensen te kiezen omdat het hun voornamelijk om de inhoud te doen is. Zo zegt een van de auteurs van een inleidende studie, Pierre Antoine Fabre ('Le paradigme de l'imitation'), dat de ontstaansperiode en het auteurschap tot op heden 'disputés' zijn en hij daarover ook geen uitspraak wil doen. Dit weerhoudt hem ervan om de *Imitatio Christi* te situeren in het oeuvre van Thomas van Kempen en brengt hem ertoe om zaken die belangrijk zijn om de inhoud te doorgronden, zoals de oorspronkelijke volgorde van de vier delen waaruit dit boek bestaat, volledig te negeren. In dit opzicht is het onderzoek in het Duitse en Nederlandse taalgebied toch een stap verder dan in het Franse (zie bijvoorbeeld Charles Caspers & Thom Mertens (red.), *Thomas van Kempen en zijn navolging van Christus*, Antwerpen 2003; Ulrike Bodemann & Nikolaus Staubach (red.), *Aus dem Winkel in die Welt. Die Bucher des Thomas von Kempen und ihre Schicksale*, Frankfurt am Main 2006).

De eigenlijke catalogus bevat 933 titelbeschrijvingen die gezamenlijk door bijna 1500 in Parijs bewaarde exemplaren vertegenwoordigd worden, niet alleen in de drie in bovenstaande titelbeschrijving genoemde bibliotheken, maar ook in de bibliotheek van de Sorbonne. Een indrukwekkend bestand, waarbij echter dient opgemerkt te worden dat het verre van volledig is.

Begrijpelijkerwijze overheersen na 1500 de Latijnse en Franse edities en zijn edities in andere talen minder systematisch gecollecteerd. De chronologisch geordende catalogus wordt extra toegankelijk gemaakt met behulp van zes indices. De Parijse bibliotheken hebben aan de buitenwereld heel wat te bieden, dit bijzondere hulpinstrument en naslagwerk is daar een fraai staaltje van.

Charles Caspers

Martine Delaveau & Yann Sordet (red.), *Un succès de librairie européen, l'Imitatio Christi 1470-1850*, Paris: Bibliothèque Mazarine / Éditions des Cendres, 2012, 198 p., ill., ISBN 979-10-90853-01-0 / 978-2-86742-194-5. Bij gelegenheid van de publicatie van de bestandscatalogoog van de in Parijse bibliotheken bewaarde edities van de *Imitatio Christi* van Thomas van Kempen (zie de recensie hierboven), werd in de Bibliothèque Mazarine een tentoonstelling gehouden met enkele topstukken. Ook de voorliggende catalogus is een prachtig staaltje boekdrukkunst. In een kort préface wijst Gabriel de Broglie, kanselier van het Institut de France, erop dat er een goede reden was om de tentoonstelling in de Bibliothèque Mazarine te houden en niet in een van de andere beroemde wetenschappelijke bibliotheken die Parijs rijk is. Vanaf de jaren 1640 bestond er in Frankrijk een controverse onder intellectuelen over wie nu de schrijver van de *Imitatio* was, Thomas van Kempen of Giovanni Gersen, een dertiende-eeuwse Italiaanse abt. Welnu, een dergenen die zich het meest roerden in het debat was Gabriel Naudé, grondlegger van de moderne bibliotheekwetenschap en werkzaam in dienst van kardinaal Mazarine.

Ook in de introduction gaat Yann Sordet in op de controverse, die in feite veel heeft bijgedragen aan de bekendheid van de *Imitatio*. Al in de vijftiende eeuw werden ettelijke personen gelanceerd als mogelijke auteur. In de zestiende eeuw ging de discussie vooral tussen galli, die pleitten voor het auteurschap van Jean Gerson († 1429), en teutonici, die pleitten voor Thomas van Kempen als auteur. In de zeventiende eeuw wordt de plaats van Gerson overgenomen door de genoemde Giovanni Gersen. Als intellectueel moest je wel stelling kiezen, je was of wel kempiste of wel gerseniste. De benedictijnen van Saint-Maur (mauristen) met hun intellectueel centrum in Saint-Germain-des-Prés namen het op voor Gersen; de reguliere koorheren van Sint Augustinus, opererend vanuit Sainte-Geneviève, pleitten voor Thomas van Kempen. In 1638 sprak Rome zich uit voor het auteurschap van Gersen (nog steeds!); in 1652 autoriseerde het Parlement van Parijs daarentegen Thomas als auteur. De controverse bleef echter doorsmeulen. Over de verspreiding van de *Imitatio* vertelt Sordet verschillende wetenswaardigheden. Er zijn zo'n 800 middeleeuwse handschriften bekend met (een belangrijk deel van) de tekst van de *Imitatio*, dat is, afgezien van de bijbelboeken, een recordcijfer (dat waarschijnlijk toch wordt overtroffen door het Getijdenboek van Geert Grote, CC).

Het eigenlijke catalogusgedeelte betreft 35 fraai verluchte hoofdstukjes, met niet alleen de beschrijving van de tentoongestelde drukken (en enkele manuscripten), maar telkens ook een situering binnen de grotere context. In 1470 werd de *Imitatio* voor het eerst in druk uitgegeven door Günther Zainer in Augsburg (nr. 3). Thomas van Kempen, die toen nog in leven was, wordt nadrukkelijk als auteur vermeld in het colophon. Enkele jaren later verzorgde Günthers broer Hans in Ulm ook enkele edities van de *Imitatio*, maar vermeldde daarbij ofwel Jean Gerson als auteur ofwel liet hij een auteursnaam gewoon achterwege. De afbeeldingen die geleidelijk in de edities terecht kwamen (nrs. 5, 15, 16, 20) hebben meestal betrekking op enkele Bijbelverzen: (1) het vers waarmee de *Imitatio* begint (Johannes 8,12: 'Wie mij volgt, dwaalt niet in duisternis'; (2) een vers over het dragen van het kruis (Matteüs 16,24: 'Wie mijn volgeling wil zijn, moet mij volgen door zichzelf te verloochenen en zijn kruis op zich te nemen'); een vers over het plaatsvervangend dragen van het

kruis van Jezus' kruis (zoals Simon van Cyrene heeft gedaan, zie Matteüs 27,32). In 1617 zien we in een druk van Plantijn- Moretus de bekende gravure opduiken met daarop Thomas van Kempen, die in gebed knielt voor de Moedermaagd en tussen beiden in een open boek met de tekst 'In een hoecxken met een boecxken'. Met deze door Hieronymus Wierix vervaardigde prent liet de wetenschappelijk redacteur, Heribertus Rosweyde, zien dat er wat hem betreft geen twijfel bestond over het auteurschap van Thomas van Kempen. Spelenderwijs hebben Martine Delaveau en Yann Sordet van hun catalogoog een handzaam en aantrekkelijk leerboek gemaakt.

Charles Caspers

Mink de Vries, Pleidooi voor postmoderne devotie. Navolging vanuit vrijheid en gemeenschap. Zoetermeer, Boekencentrum, 2013. 135 blz., ingenaaid. ISBN 978 90 239 2668 9. €12,90.

De stelling dat de traditionele kerken in onze tijd onvoldoende in staat zijn aansluiting te vinden bij de samenleving met haar specifieke vragen en behoeften, mag intussen gelden als een open deur. Minder algemeen bekend, maar niettemin hoopgevend zijn religieus-sociale initiatieven die sinds enige tijd in Deventer en Zwolle genomen worden. In beide IJsselsteden wordt gewerkt aan opbouw en inrichting van de stedelijke samenleving vanuit het gedachtegoed van de Moderne Devotie, een krachtige beweging van vernieuwde innigheid of innerlijke vernieuwing die in de late middeleeuwen vanuit beide steden over de Nederlanden en omliggende landen verspreid raakte. Hiertoe hebben de burgemeesters van Deventer en Zwolle op 16 november 2011 zelfs een Intentieverklaring Moderne Devotie (blz. 134-135) ondertekend.

Een belangrijk initiatief op dit punt is de vorming van gemeenschapskringen: mensen die per wijk samen doen wat daar sociaal gezien nodig is en een duurzaam netwerk vormen dat werkt aan een gastvrije stad voor bewoners en bezoekers. Deze kringen worden ideologisch geïnitieerd vanuit het geestelijk erfgoed van de Moderne Devotie. Hiermee tonen de twee IJsselsteden zich bewust van hun historische relatie met deze geestelijke vernieuwingsbeweging. Deventer is de stad vanwaaruit zij haar aanvang nam en zich ontwikkelde, met Geert Grote (1340-1384) als haar grondlegger. Zwolle is de stad waar zij na enkele decennia het sterkst tot bloei kwam, met Thomas van Kempen (1380-1471) als haar meest invloedrijke auteur van geestelijke geschriften. Geert Grote en Thomas van Kempen gelden als iconen van een spiritualiteit die zichzelf tegenover de 'oude vroomheid' definieerde als modern, eigentijds, geschikt voor zelfbewuste christenen met persoonlijke verantwoordelijkheid. Deventer en Zwolle bleven bekend als de 'hoofdsteden' van deze geestelijke vernieuwingsbeweging.

Tot de belangrijkste initiatieven van de laatmiddeleeuwse Moderne Devotie behoorde het herstel van het christelijk gemeenschapsleven naar het oerbeeld van de apostolische gemeente van Jeruzalem, zoals beschreven in Handelingen der apostelen 2,42-47 en 4,32-35. Het algemeen heersende verlangen naar herstel van christelijke solidariteit leidde in heel het toenmalige expansiegebied van de Moderne Devotie tot hervorming van het vervallen kloosterleven, tot het ontstaan van laagdrempelige christelijke gemeenschappen, tot inhoudelijke vernieuwing van het middelbaar onderwijs en tot bevordering van een

breedschalige leescultuur.

Mink de Vries, godsdienstleraar, kerkelijk opbouwwerker en bestuurslid van de Stichting Thomas a Kempis te Zwolle, verlangde naar eigen zeggen al jaren naar iets als de oergemeente van Jeruzalem. Hij ontdekte in de Moderne Devotie tal van bruikbare aanzetten voor een 'postmoderne devotie' in onze tijd. Zijn kennismaking met de laatmiddeleeuwse 'schat van eigen erf' leidde intussen tot een hertaling van de Navolging van Christus, het vierdelige werk waarmee de Moderne Devotie haar hoogtepunt bereikte en waarmee Thomas van Kempen sinds het midden van de vijftiende eeuw ontelbare mensen over de hele wereld als gids voor hun geestelijke weg heeft gediend. Als eerste insteek in de diepere dimensie van onze verbondenheid met Christus – middelaar van de (christelijke) godsrelatie – heeft De Navolging van Christus in jonge taal blijkens meerdere herdrukken zijn waarde bewezen.

Met zijn nieuwe boek, dat hier besproken wordt, sluit De Vries aan bij de talrijke zichtbare sporen van de Moderne Devotie die in Deventer en Zwolle bewaard zijn gebleven en waarin de Geest zelf nog voelbaar waait. Hij toont zich verrast door wat in zijn stad hieraan herinnert: 'De plaatsen waar samen gebeden, gegeten, gezorgd voor zieken, armen, doden en vreemdelingen zijn allemaal terug te vinden en staan na zeshonderd jaar nog fier overeind' (blz. 13). Ze brengen hem tot de kernvraag van zijn Pleidooi voor postmoderne devotie: hoe kunnen we de Moderne Devotie mobiliseren voor onze moderne samenleving? Daartoe beschrijft hij in twaalf korte hoofdstukken twaalf waarden, die hij telkens koppelt aan wat hij hierover vindt bij de laatmiddeleeuwse devoten. Zo verbindt hij de groeiende behoefte aan Delen in gemeenschap (1) in deze tijd van crisis en kilte aan infrastructurele initiatieven van de vroegere broeders en zusters van het gemene leven inzake onderwijs en jeugdvorming, ziekenzorg en armenhulp, om ten slotte te wijzen op overeenkomsten met gemeenschapvormende ideeën in Zuid-Afrika. Gemeenschapskringen moeten streven naar Onafhankelijkheid in de samenleving (2). Daarvoor verwijst De Vries naar de kern van de Navolging van Christus, die een mens leert dat hij door God bemind wordt en vanuit dit geloof zich als een vrije mens mag opstellen. De moderne devoten kenmerkten zich door Toewijding en inzet (3), hetgeen in de postmoderne devotie concreet betekent 'dat je alles waaraan je gehecht bent, kunt loslaten: je bezit, jezelf, je partner, je werk, je oordeel, je taken, je mooie ervaringen, je pijnlijke herinneringen...' (blz. 33).

Op vergelijkbare wijze behandelt de auteur de overige negen velden die hij in de Moderne Devotie signaleert als waarden voor postmoderne devotie. Hij ziet vanuit de zeven werken van barmhartigheid het belang van Zorg voor de kwetsbaren (4), beschrijft hoe de laatmiddeleeuwse broeders en zusters van het gemene leven hiermee omgingen, noemt enkele nieuwe initiatieven die al genomen zijn en wijst op de valkuilen die dreigen. Ontwikkeling van je talent en roeping (5) werd door de moderne devoten mogelijk gemaakt dankzij de onderwijshervorming door de beroemde schoolrector Joan Cele, die de jonge mens in de ontplooiing van zijn persoonlijke identiteit respecteerde. Hoe je Gods roepstem kunt onderscheiden van valse stemmen en van je eigen stem, is een van de moeilijkste opgaven voor de geestelijke weg. Voor het inoefenen van de waarde Stilte, verstilling en verinnerlijking (6) vertoefte Mink de Vries zelf graag in het stille Windesheim bij Zwolle. Daar ontstond in 1387 het eerste eigen klooster van de moderne devoten van Deventer. 'Stilte brengt ons bij de

bron van het leven, bij de bron van ons zijn' (blz. 66), aldus zijn motivatie. De andere waarden die de auteur beschrijft, spreken voor zich, wanneer wij – teneinde de lezer niet te zeer te vermoeien – ons beperken tot de hoofdstuktitels: De ander onvoorwaardelijk en onbevooroordeeld benaderen (7), Onderscheiden van goed en kwaad (8), Ieder mens is gelijkwaardig (9), Openheid en gebed in de gemeenschap (10), Worden zoals je door God bent bedoeld (11) en Gastvrijheid; niemand wordt uitgesloten (12). Ook in deze laatste zes hoofdstukjes volgt hij zijn vertrouwde procedure: beschrijving van een waarde, haar worteling in de traditie (Moderne Devotie), haar toepassing in onze tijd (postmoderne devotie).

Mink de Vries schrikt niet terug voor persoonlijke ontboezemingen. Al in hoofdstuk 1 getuigt hij royaal van zelfkennis: 'Ik ben zelf nogal geneigd om te snel te gaan en voor de gemeenschap uit te lopen. Ik heb daarom mensen nodig die me bij de gemeenschap houden. Mensen die me ontvankelijk maken voor geduld, en die me leren luisteren naar de gemeenschap. Tegelijk mag ik datgene wat ik al gezien heb door vooruit te lopen, delen met de gemeenschap' (blz. 18-19). Met dergelijke getuigenissen stelt een auteur zich kwetsbaar op en solidariseert hij zich met de lezer, die zelf ook zijn of haar hebbelijkheden heeft. Van een even sympathieke eigenschap geeft De Vries blijk met zijn manier van schrijven. Zijn boek laat zich gemakkelijk lezen dankzij een schrijfstijl die veel weg heeft van spreekstijl: korte zinnen, vlotte formulering, geen moeilijke termen, onderhoudende lijnen. Dit maakt Pleidooi voor postmoderne devotie voor een zeer breed publiek toegankelijk en aantrekkelijk. Niet onbelangrijk zijn de korte – als het ware 'handgeschreven' – spreuken waarmee elk hoofdstuk op de even bladzijde begint en die thematisch de inhoud ervan aankondigen. Ze doen sterk denken aan een gebruik dat de laatmiddeleeuwse devoten op brede schaal praktiseerden: het optekenen van opvallende citaten, flitsende gedachten en geogste leesvruchten in een persoonlijk zakboekje, dat zij rapiarium noemden.

Dit boekje is door de uitgeverij Boekencentrum keurig verzorgd en wordt tegen een billijke prijs te koop aangeboden. Het verdient een brede verspreiding, al was het alleen al om het feit dat tal van andere stedelijke samenlevingen in ons land weinig minder dan Deventer en Zwolle haken naar nieuwe solidariteit 'van onderaf' in een tijd van economische crisis, religieuze kilte en geestelijke schraalte.

Rudolf Th.M. van Dijk O.Carm.

B. Böing, Die Anfänge des Klosters Mariengarden in Burlo von seiner Gründung um 1220 bis zur Einführung des Zisterzienserordens 1448. Borkener Schriften zur Stadtgeschichte und Kultur, 5. Bielefeld/Gütersloh, Verlag für Regionalgeschichte, 2010. VIII, 162 blz., afbn., krtn. ISBN 978 3 89534 895 2. €19.

Het klooster Mariengarden te (Groß-)Burlo bij Borken vond zijn oorsprong in de kapel die de priester Siffrid in 1220 stichtte in de eenzame wildernis ten zuidoosten van Winterswijk. In 1245 kregen de wilhelmiëten bisschoppelijk verlof om de zielzorg rond de kapel over te nemen en er een klooster te bouwen. Dankzij landsheerlijke schenkingen ontwikkelde het convent zich zo gunstig, dat in 1361 de uithof bij Darfeld tot filiaalhuis kon worden verheven en sinds 1404 als zelfstandige priorij Marienweingarden te Klein-Burlo bestond.

De Orde van de wilhelmieten raakte echter in de eerste helft van de vijftiende eeuw in verval. Omdat hervormingspogingen voortdurend strandden, traden de beide kloosters in 1448 toe tot de Orde van de cisterciënzers en werden zij geïncorporeerd in de filiatie van de abdij Kamp. Deze ontwikkeling was te danken aan de invloed die de Colligatie van Sibculo uitstraalde. Dit kloosterverband was op initiatief van de cisterciënzepriorijen Marienberg (IJsselstein), Mariënhaven (Warmond) en Galilea (Sibculo) in 1418 ontstaan onder inspiratie van de Moderne Devotie. Het vormde binnen de centralistisch ingerichte Orde van Cîteaux een enigszins zelfstandige organisatie en verbond op zijn numerieke hoogtepunt tussen 1487 en 1560 een twintigtal cisterciënzepriorijen in de Nederlanden en het westen van Duitsland. Na de secularisatie (1803) kwam aan beide Duitse kloosters een einde. De geschiedenis van de Colligatie van Sibculo is in 2007 integraal beschreven [Noot: Rudolf van Dijk en Mariska Vonk (red.), *Moderne devoten in monnikspij. Klooster en Colligatie van Sibculo 1406-1580*. Publicaties van de IJsselacademie, 203. Kampen, IJsselacademie; Nijmegen, Titus Brandsma Instituut, 2007. ISBN 978 90 6697 190 5].

Wat Burlo betreft, ligt in het onderhavige boek het accent vooral op de periode vanaf de toetreding van de beide priorijen tot dit cisterciënzer kloosterverband (1448). De oudere geschiedenis van Mariengarden was tot nu toe slechts fragmentarisch ontsloten in overwegend populaire publicaties van Ferdinand Schmidt (1906) en de paters Eugen Breitenstein (1932) en Hermann Lubbering (1981) van de Oblaten van Maria, die sinds 1921 het klooster te Burlo bewonen. Onbekend bleef de nooit verdedigde dissertatie van Bernhard Böing (1900-1959) over *Die Anfänge des Klosters Hortus Sanctae Mariae in Burlo bis zur Einführung des Zisterzienserordens (um 1220 bis 1448)*. Zijn werk was een tragisch lot beschoren. Böing kon na zijn studie aan de Universiteit van Münster zijn proefschrift niet voltooiën, omdat hij in 1939 voor de Wehrmacht werd opgeroepen. Na de Tweede Wereldoorlog bleek met zijn huis ook al zijn wetenschappelijk werk verloren te zijn. Hij begon op aansporing van de professoren Anton Eitel en Hermann Rothert opnieuw, maar toen hij in 1950 zijn dissertatie gereed had, was zijn beoogde promotor Eitel met emeritaat gegaan. Diens opvolger had geen interesse in het onderwerp en weigerde elke medewerking, waarop Böing gedesillusioneerd opgaf. Pas veel later schonken zijn erven een kopie van de getypte dissertatie aan het klooster Mariengarden. Deze schenking leidde uiteindelijk tot een postume uitgave van Böings proefschrift.

Dit initiatief valt ten zeerste te prijzen, want het wetenschappelijk peil van Böings werk is ondanks de afstand in tijd ongeëvenaard gebleken. Het is gebaseerd op minutieus bronnenonderzoek, en behoefde slechts aangevuld en bibliografisch geactualiseerd te worden. De auteur heeft de overwegend Latijnse bronnen nauwkeurig getranscribeerd, geanalyseerd en binnen het geschiedverhaal van klooster Mariengarden gepositioneerd. Zijn onderzoek brengt tal van details aan het licht, die de oudste geschiedenis van deze heilige plaats in de eenzame wildernis nader nuanceren. In feite zijn het veertien vrije boerenhoeven geweest die rond 1242 – lang na het vertrek van Siffrid – hun buurtschap ook in pastoraal-religieuze zin wilden articuleren door het als kerspel te bevrijden uit de parochie Borken. De wilhelmieten troffen in 1245 een verweesde bidplaats aan. Blijkbaar had Siffrid er zich niet thuis gevoeld, maar des te meer paste de woestenij bij het eremitische ideaal van deze

Toscaanse monnikenorde. Zij richtten er een klooster naar hun stijl in: enkele gemeenschapsgebouwen, met op korte afstand, door watergeulen en vijvers van elkaar gescheiden, een aantal kluizen. Zelfs nu nog laat deze situatie zich topografisch enigermate reconstrueren. Gekleurde kaarten uit 1590 en 1728 helpen de lezer zich hierover een aannemelijke voorstelling te maken.

Böing beschrijft de geschiedenis van Mariengarden aan de hand van economische en kerkrechtelijke archivalia tot aan de overgang van het wilhelmietenconvent naar de Orde van Cîteaux in 1448. Hierbij laat hij vooral de bronnen zelf aan het woord, die hij zorgvuldig verantwoordt in een uitvoerig notenapparaat. Met dit boek hebben wij een zeer welkome aanvulling op de lange geschiedenis van klooster Mariengarden, dat in 1448 onder invloed van de Moderne Ddevotie een doorstart maakte, een volwaardig lid van de Colligatie van Sibculo werd en tot 1803 kon blijven voortbestaan. Het boek van Bernhard Böing komt voortaan een welverdiende plaats toe naast het boek over de Moderne devoten in monnikspij.

Rudolf Th. M. van Dijk O.Carm.

Verder verschenen:

Catrien Santing, Mathilde van Dijk, Sabrina Corbellini, Ad Tervoort, Verlichte Geesten. De IJsselstreek als internationaal religieus-cultureel centrum in de late middeleeuwen. Deventer: Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek; Zwolle: Historisch Centrum Overijssel, 2012, 74 p., ISBN 978-90-809896-0-3.

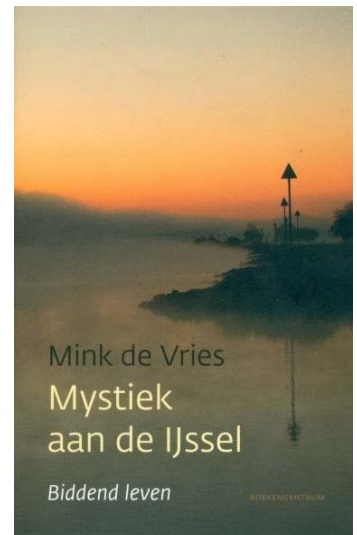
In het voorjaar van 2012 organiseerde Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek (Deventer) en Historisch Centrum Overijssel (Zwolle) in eerstgenoemde instelling een cyclus van vier lezingen onder de titel: "Verlichte geesten". De schriftelijke weergave van deze lezingen is samengebracht in een bundel.

In vier boeiende bijdragen van wetenschappers van de Rijksuniversiteit Groningen en van de Vrije Universiteit Amsterdam wordt de Moderne Devotie in verband gebracht met contemporaine verschijnselen als de economische bloei van de IJsselsteden, het hoge opleidingsniveau van de bevolking, de fenomenale drukkersindustrie en de bekwame kunstenaars die daar toen actief waren. Zo bezien is de Moderne Devotie een religieus-culturele vernieuwingsbeweging die vele Verlichte Geesten heeft voortgebracht. Verlichte Geesten die hun licht over heel Europa lieten schijnen.

Na een algemene inleiding over de vernieuwingsgeest van de Moderne Devotie door prof.dr. Catrien Santing gaat dr. Mathilde van Dijk in op de leescultuur van de Moderne Devoten en vertelt dr. Sabrina Corbellini over het veelvuldig gebruik van boeken, ook door vrouwen, in de late Middeleeuwen. Dr. Ad Tervoort belicht ten slotte de belangrijke rol van de IJsselsteden in het laatmiddeleeuws onderwijs.

Mink de Vries, *Mystiek aan de IJssel. Biddend leren*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013, 120 p., ISBN 978 90 239 2730 3. Met een 'Ten geleide van Inigo Bocken', een woord vooraf van Hein Blommestijn en korte commentaren van Jos Douma en Zuster Anthonie Koolen c.r.w.

Informatie over Moderne Devotie

Titus Brandsma Instituut (Nijmegen 1968):

info@titusbrandsmainstituut.nl / www.titusbrandamainstituut.nl

Centrum voor Moderne Devotie (Deventer 1980):

c.m.hogenstijn@saxion.nl / chogenstijn@hotmail.com

Stichting Kring Soeterbeeck (Ravenstein 1987):

g.vanderloop@wxs.nl / collatie@planet.nl

Stichting Thomas a Kempis (Zwolle 1988):

www.thomasakempiszwolle.nl

Wilt u ons werk ondersteunen, dan zijn giften welkom op banknummer:

BIC: ABNANL2A

IBAN: NL07 ABNA 0231201583

t.n.v. Stg. Titus Brandsma Instituut te Nijmegen

o.v.v. gift Collatie